

УДК – 159.96

Назаров О.О., к. психол. н., доцент, перший проректор з навчальної та методичної роботи НУЦЗУ;

Дишкант О.В., викладач навчального пункту навчально-методичного центру цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Херсонської області

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СХИЛЬНОСТІ ДО РИЗИКУ ТА ДЕЯКИХ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ РЯТУВАЛЬНИКІВ

У статті приведені результати досліджень схильності до ризику і її взаємозв'язок з деякими особистісними особливостями рятувальників.

Ключові слова: схильність до ризику, рятувальник, нервова система, особистісні якості.

В статье приведены результаты исследований склонности к риску и ее взаимосвязь с некоторыми личностными особенностями спасателей.

Ключевые слова: склонность к риску, спасатель, нервная система, личностные качества.

Постановка проблеми. Необхідність вивчення професійної діяльності та особистісних якостей рятувальників зумовлена багатьма причинами. По-перше, аварійно-рятувальна служба займає чільне місце в системі забезпечення безпеки громадян, виконує роботи щодо запобігання надзвичайним ситуаціям, пожежам, аваріям та стихійним лихам та ліквідації їх наслідків. Від особистостей співробітників, які виконують дану роботу, залежить кількість та перебіг надзвичайних ситуацій, розмір збитків від них та наявність людських жертв. По-друге, на сьогоднішній момент відсутні обґрунтовані психологічні та психофізіологічні критерії професійного відбору кандидатів для роботи в аварійно-рятувальних підрозділах та конкретні методичні рекомендації щодо вивчення професійної придатності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Головними методологічними засадами вивчення кореляції схильності до ризику та особистісних якостей співробітників стали системний, діяльнісний та особистісний підходи, а теоретичною базою – психологічна теорія діяльності Г.В. Суходольського, концепція системогенезу

професійної діяльності В.Д. Шадрікова та концепція динамічної функціональної особистості К.К. Платонова [1].

З метою визначення переліку особистісних якостей, необхідних для якісного виконання службових обов'язків, та визначення місця і ролі схильності до ризику як особистісної особливості рятувальників, нами проведено аналіз їх професійної діяльності. Виконуючи даний аналіз, ми вивчали структуру та зміст діяльності, умови, в яких вона відбувається, та її об'єктивний вплив на особистість співробітника. Вивчаючи професійну діяльність та особистість рятувальника, ми базувались на принципах, запропонованих К.К. Платоновим [2], та використовували методику проведення психологічного аналізу діяльності, запропоновану М.С. Корольчуком [3].

На другому етапі роботи нами було проведено дослідження серед співробітників ГУ МНС України в Херсонській області, які проходять службу на посадах пожежних, рятувальників та начальників чергових варт.

Виклад основного матеріалу. В дослідженні взяв участь 71 рятувальник віком від 20 до 45 років. За віком вибірка рятувальників розподілилась наступним чином:

- від 20 до 29 років – 32 особи, що складає 45,07 % від загальної вибірки;
- від 30 до 39 років – 31 особа, що складає 43,66 % від загальної вибірки;
- від 40 до 45 років – 7 осіб, що складає 11,27 % від загальної вибірки.

За строком служби рятувальників вибірка розділилась наступним чином:

- до 5 років – 28, 2 %;
- від 5 до 10 років – 35, 21 %;
- від 10 до 20 років – 32, 4 %;
- більше ніж 20 років – 4,19 %.

Найбільшу кількість вибірки складають особи зі строком служби від 5 до 10 та від 10 до 20 років, достатньо незначний відсоток співробітників має термін служби понад 20 років.

Експериментальне дослідження було проведено наступним чином.

По-перше, з рятувальниками було проведено лабораторний експеримент, за результатами якого досліджувані розподілились на три групи:

- 1-ша – рятувальники з високим рівнем схильності до ризику;
- 2-га – рятувальники із середнім рівнем схильності до ризику;
- 3-тя – рятувальники з низьким рівнем схильності до ризику.

З усіма трьома групами було проведено психологічне тестування з метою з'ясування рівня сили нервової системи, збудження-гальмування нервових процесів, адаптаційних здібностей, нервово-психічної стійкості, комунікативних особливостей, моральної нормативності та рівня інтернальності в різних галузях життя.

За результатами тестування ми мали змогу з'ясувати взаємозалежність перелічених якостей у різних групах досліджуваних (із середнім, високим та низьким рівнями схильності до ризику).

Після встановлення рівня сили нервової системи досліджуваних за методикою «Теппінг-тест» (розроблена Є.П. Ільїним) та визначення врівноваженості нер-

вових процесів шляхом проведення ліній певної довжини, запропонованої Н.С. Лейтес, ми отримали наступні результати (табл. 1) [4]:

Таблиця 1

Результати вивчення якостей нервової системи за методикою «Теппінг-тест» та методикою Н.С. Лейтес (у %)

Назва методики	Сила нервової системи (НС)			
	Сильна НС	НС середньої сили	НС середньо-слабка	Слабка НС
Теппінг-тест	38,0 %	30,9 %	14,1 %	17,0 %
	Інертність НС		Рухливість НС	
Методика Лейтес Н.С.	43,7 %		56,3 %	

Як показують отримані результати, найбільша кількість рятувальників (38 %) має сильну нервову систему, що говорить про високу працездатність нервових клітин та нервової системи в цілому та здатність витримувати великі за силою навантаження. Дещо менша кількість опитуваних має нервову систему середньої сили. 17 % опитуваних мають слабку нервову систему і найменша кількість рятувальників (14,1 %) – середньо-слабку.

За інертністю і рухливістю нервових процесів результати розподілились наступним чином: більшість досліджуваних (56,3 %) має рухливу нервову систему, інша частина (43,7 %) – інертну.

Розглянемо залежність між схильністю до ризику та типами нервової системи; для цього розподілимо досліджуваних на три групи:

- з високим рівнем схильності до ризику;
- із середнім рівнем схильності до ризику;
- з низьким рівнем схильності до ризику (таблиці 2, 3, 4) .

За високого рівня схильності до ризику домінує НС середньої сили (37,9 %), відсоток сильної та слабкої НС майже однаковий (відповідно 27,6 та 20,7 %). Найменший відсоток співробітників (13,8 %) мають нервову систему середньої слабкості. Рухливість НС домінує над інертністю (відповідно 65,5 та 34,5 %).

Таблиця 2

Розподіл якостей нервової системи за методикою «Теппінг-тест» та методикою Н.С. Лейтес за високого рівня схильності до ризику (у %)

Назва методики	Сила нервової системи (НС)			
	Сильна НС	НС середньої сили	НС середньо-слабка	Слабка НС
Теппінг-тест	27,6 %	37,9 %	13,8 %	20,7 %
	Інертність НС		Рухливість НС	
Методика Лейтес Н.С.	34,5 %		65,5 %	

Іншим чином розподілились результати за середнього рівня схильності рятувальників до ризику. В даному випадку домінує сильна НС (47,1 %), дещо

меншим є відсоток осіб з НС середньої сили та середньо-слабкою НС (відповідно 26,5 та 17,6 %). Найменший відсоток співробітників (8,8 %) за середнього рівня схильності до ризику має слабку НС. Інертність нервових процесів домінує над рухливістю (відповідно 52,9 та 47,1 %).

Таблиця 3

Розподіл якостей нервової системи за методикою «Теппінг-тест» та методикою Н.С. Лейтес за середнього рівня схильності до ризику (у %)

Назва методики	Сила нервової системи (НС)			
	Сильна НС	НС середньої сили	НС середньо-слабка	Слабка НС
Теппінг-тест	47,1 %	26,5 %	17,6 %	8,8 %
	Інертність НС		Рухливість НС	
Методика Лейтес Н.С.	52,9 %		47,1 %	

Таблиця 4

Розподіл якостей нервової системи за методикою «Теппінг-тест» та методикою Н.С. Лейтес за низького рівня схильності до ризику (у %)

Назва методики	Сила нервової системи (НС)			
	Сильна НС	НС середньої сили	НС середньо-слабка	Слабка НС
Теппінг-тест	37,5 %	25,0 %	-	37,5 %
	Інертність НС		Рухливість НС	
Методика Лейтес Н.С.	37,5 %		62,5 %	

За низького рівня схильності співробітників до ризику сильна та слабка НС мають однаковий відсоток проявів (37,5 %), НС середньої сили складає 25 %, середньо-слабка НС за низького рівня схильності до ризику не представлена взагалі. Рухливість нервових процесів домінує над інертністю (відповідно 62,5 та 37,5 %).

Виходячи з даних результатів очевидно, що якості нервової системи різняться залежно від рівня схильності співробітника до ризику. Показники за високого і низького рівня схильності до ризику є дещо схожими, тобто домінує відсоток сильної і слабкої нервової системи майже однаковий, рухливість нервових процесів домінує над інертністю. За середнього рівня схильності до ризику істотно домінує сильна нервова система та інертність нервових процесів.

Для з'ясування факту, чи існують істотні кореляційні зв'язки між особистісними якостями співробітників, які мають однаковий рівень схильності до ризику, і чи відрізняється набір даних зв'язків між результатами, отриманими у працівників з різними рівнями, ми провели кореляційний аналіз за допомогою складання кореляційних матриць (при р-рівні значущості < 0,05).

Але провівши аналіз даних кореляцій та розділивши їх за рівнями схильності співробітників до ризику, ми бачимо, що для кожного рівня їх співвідношення є різним. Взаємозв'язок схильності до ризику з іншими особистісними характеристиками співробітників ми розглянемо більш детально.

Рівні схильності співробітників до ризику	Схильність до ризику	
	Позитивні кореляції	Негативні кореляції
Високий	Особистісна тривожність	Нервово-психічна стійкість
Середній	-	Особистісна тривожність, шкала інтернальності в галузі міжособистісних відносин
Низький	-	Адаптивні здібності, нервово-психічна стійкість, комунікативні особливості, моральна нормативність, шкала тривожності Тейлора, особистісна тривожність

Високий рівень схильності до ризику має лише одну позитивну та одну негативну кореляцію відповідно з особистісною тривожністю та нервово-психічною стійкістю рятувальника, тобто чим вищим є рівень схильності співробітника до ризику, тим вищою є його особистісна тривожність, яка зумовлює схильність до появи стану тривоги у людини в ситуації оцінки її компетентності, та його нервово-психічна стійкість, тобто ймовірність нервових зривів у випадку нервово-психічного або фізичного перевантаження.

Середній рівень схильності до ризику отримав дві негативні кореляції:

- з особистісною тривожністю;
- зі шкалою інтернальності в галузі міжособистісних відносин.

Тобто чим меншими є прояви схильності до ризику, тим вищою є особистісна тривожність, яка зумовлює схильність до появи стану тривоги у людини в ситуації оцінки її компетентності, та вищою є впевненість фахівця в тому, що він має достатньо сили для контролю своїх формальних і неформальних стосунків з іншими людьми і власними зусиллями здатен викликати до себе повагу і симпатію.

Низький рівень схильності до ризику має найбільшу кількість негативних кореляцій:

- адаптивні здібності;
- нервово-психічна стійкість;
- комунікативні особливості;
- моральна нормативність;
- шкала тривожності Тейлора;
- особистісна тривожність.

Дані зв'язки говорять про те, що чим нижчою є схильність співробітників до ризику, тим вищі значення отримують вказані показники, тобто чим нижчою є схильність до ризику, тим вищими є адаптивні здібності, працівник швидко й якісно адаптується до нових умов служби та до нового оточення; нервово-психічна стійкість, високий рівень якої зумовлює зменшення ризику дезадаптації рятувальника у стресі; моральна нормативність та рівень особистісної тривожності, високі показники якої зумовлюють схильність до появи стану тривоги у людини в ситуації оцінки її компетентності.

Крім даних кореляцій, ми отримали кореляції особистісних якостей з віком та терміном служби рятувальника. Але більш детально ці зв'язки ми розглянемо в іншому підрозділі.

В ході нашого дослідження нам було цікаво з'ясувати, чи існують розбіжності між ступенем виразності особистісних якостей працівників з різними рівнями схильності до ризику.

Для визначення цих розбіжностей ми використали порівняльний аналіз за t -критерієм Стюдента, оскільки отримали нормальний характер розподілу ознак, що вивчаються, в усіх групах досліджуваних.

Для порівняння ми отримали три пари груп:

- рятувальники з високим та низьким рівнями схильності до ризику;
- рятувальники з високим та середнім рівнями схильності до ризику;
- рятувальники з низьким та середнім рівнями схильності до ризику.

Рятувальники з високим та низьким рівнями схильності до ризику

Для даної пари можна виділити розбіжності за п'ятьма ознаками, які статистично достовірно різняться у групах з низьким та високим рівнями схильності до ризику:

Термін перебування в посаді співробітників з низьким рівнем схильності до ризику статистично достовірно вищий, ніж у рятувальників із високим рівнем схильності до ризику ($t = 2,03$; $p < 0,05$);

Результати за *шкалою інтернальності в галузі невдач* статистично достовірно вищі у співробітників із високим рівнем схильності до ризику ($t = 2,83$; $p < 0,05$);

Рівень *інтернальності в галузі сімейних стосунків* статистично достовірно вищий у співробітників з високим рівнем схильності до ризику ($t = 2,59$; $p < 0,05$);

Реактивна тривожність є нижчою у рятувальників з високим рівнем схильності до ризику ($t = 2,46$; $p < 0,05$);

Особистісна тривожність статистично достовірно вища у співробітників з високим рівнем схильності до ризику ($t = 2,65$; $p < 0,05$);

Рятувальники з високим та середнім рівнями схильності до ризику

Для даної пари можна виділити розбіжності за чотирма ознаками, які статистично достовірно різняться у групах з високим та середнім рівнями схильності до ризику:

Результати за *шкалою інтернальності в галузі досягнень* статистично достовірно вищі у рятувальників із середнім рівнем схильності до ризику ($t = 2,53$; $p < 0,05$);

Результати за *шкалою інтернальності в галузі міжособистісних відносин* статистично достовірно вищі у рятувальників із середнім рівнем схильності до ризику ($t = 2,36$; $p < 0,05$);

Сила нервової системи, яка визначалась за допомогою «Теппінг-тесту», статистично достовірно вища у співробітників із середнім рівнем схильності до ризику ($t = 2,51$; $p < 0,05$);

Також статистично достовірно у рятувальників із середнім рівнем схильності до ризику переважає гальмування *нервових процесів* над збудженням ($t = 2,5$; $p < 0,05$).

Рятувальники з низьким та середнім рівнями схильності до ризику

Для даної пари можна виділити розбіжності за чотирма ознаками, які статистично достовірно різняться у групах з низьким та середнім рівнями схильності до ризику:

Термін перебування в посаді співробітників з низьким рівнем схильності до ризику статистично достовірно вищий, ніж у рятувальників із середнім рівнем схильності до ризику ($t = 2,03$; $p < 0,05$);

Рівень тривожності (за методикою Тейлора) рятувальників з низьким рівнем схильності до ризику статистично достовірно вищий, ніж у працівників із середнім рівнем ($t = 2,97$; $p < 0,05$);

Рівень інтернальності в галузі невдач статистично достовірно нижчий в осіб з низьким рівнем схильності до ризику ($t = 2,89$; $p < 0,05$);

Особистісна тривожність є вищою у рятувальників із середнім рівнем схильності до ризику ($t = 2,49$; $p < 0,05$).

Найбільше статистично достовірно значущих розбіжностей ми отримали при порівнянні особистісних якостей і особливостей рятувальників з високим та низьким рівнем схильності до ризику. В більшості пар, які ми використали для порівняння якостей рятувальників, ми отримали значущі розбіжності між терміном перебування в посаді співробітників, їх рівнями особистісної тривожності та інтернальності в галузі невдач, тобто можна зробити висновок, що дійсно існує пряма залежність між рівнем схильності до ризику співробітника та цими двома особистісними якостями. Тривалість перебування в посаді навпаки проковує зменшення рівня схильності рятувальників до ризику.

Враховуючи аналіз літератури з даного питання, ми припустили, що схильність до ризику рятувальників має певний зв'язок з їх професійним досвідом.

З метою визначення даного зв'язку ми провели аналіз залежності схильності до ризику від терміну перебування в посаді. Результати аналізу подано в таблиці.

Термін перебування на службі (років)	Рівень схильності до ризику		
	Високий	Середній	Низький
До 5	35 %	60 %	5 %
Від 5 до 10	40 %	52 %	8 %
Від 10 до 20	47, 8 %	30,9 %	21, 7 %

Як ми бачимо з результатів розподілу, дійсно існує наступний зв'язок між рівнями схильності до ризику та терміном перебування рятувальників в посаді:

- між високим та низьким рівнем схильності до ризику та терміном перебування в посаді існує прямий зв'язок; тобто чим довше працює рятувальник, тим більшим є відсоток проявів даних рівнів;

- між середнім рівнем схильності до ризику та терміном перебування в посаді існує зворотний зв'язок; тобто чим більший термін – тим менший відсоток прояву даного рівня схильності до ризику.

За результатами кореляційного аналізу ми також отримали певні кореляційні зв'язки між терміном перебування на службі та особистісними якостями рятувальників. Дані кореляційні зв'язки є різними для груп співробітників з різним рівнем схильності до ризику.

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що тривалість перебування на службі рятувальників дійсно провокує певні зміни в їх особистості:

- так, ми з'ясували, що існує прямий зв'язок між терміном перебування в посаді та проявами низького та високого рівня схильності до ризику; тобто чим довше працює рятувальник, тим більшим є відсоток проявів даних рівнів. Між середнім рівнем схильності до ризику та терміном перебування в посаді існує зворотний зв'язок; тобто чим більший термін – тим менший відсоток прояву даного рівня схильності до ризику;

- між терміном перебування в посаді співробітників з високим рівнем ризику та особистісними якостями рятувальників існують як позитивні, так і негативні кореляційні зв'язки. Позитивні кореляції з терміном перебування на службі має рівень загальної інтернальності та рівні інтернальності в галузях досягнень, невдач, сімейних стосунків та виробничих відносин. Даний факт говорить про те, що чим більше людина працює рятувальником, тим більший в неї рівень суб'єктивного контролю над будь-якими значущими ситуаціями. Дана впевненість зростає пропорційно вислужі років. Чим довше рятувальник перебуває на службі, тим нижчими є його адаптивні здібності та комунікативні особливості; тобто тривале перебування на службі, можливо, не потребує використання даних якостей, тому їх рівень знижується пропорційно вислужі років;

- у рятувальників із середнім рівнем схильності до ризику ми отримали пряму залежність строку перебування в посаді з рухливістю нервових процесів, тобто чим довшим є термін служби фахівця, тим вищою є рухливість нервових процесів. Рівень схильності до ризику, навпаки, є зворотно пропорційним терміну перебування на службі, тобто чим більше працює рятувальник, тим нижчим є його рівень схильності до ризику;

- чим довше працює рятувальник з низьким рівнем схильності до ризику, тим менша в нього тенденція сприймати довколишню ситуацію як загрозову та реагувати на таку ситуацію станом тривоги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барко В. І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ [психологічний аспект: монографія] / В. І. Барко. – К. : Ніка-Центр, 2002. – 296 с.
2. Платонов К. К. Вопросы психологии труда / К. К. Платонов – М. : Воениздат, 1970. – 264 с.

3. Корольчук М. С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2009.
4. Корольчук М. С. Проблеми психодіагностики у професійному відборі / М. С. Корольчук // Проблеми емпіричних досліджень у психології. – Випуск 1. – К. : Гнозис, 2009.